

ПЕРЕДМОВА

Бурхливий розвиток української історико-правової науки позначився зростанням інтересу до правових пам'яток минулого. З'являються нові дослідження з історії вітчизняного права, перевидаються праці вчених XIX-XX ст. Це допомагає заповнити існуючі прогалини в історико-правовому знанні. Одним з періодів, який ще донедавна залишався недостатньо вивченим, є друга половина XIV – перша половина XVI ст. – так званий литовський період. Протягом останнього десятиліття було видано низку наукових праць, в яких висвітлено суспільний і державний лад Литовсько-Руської держави, її судоустрій, джерела права. Судебник великого князя Казимира не отримав такої уваги знавців історії литовсько-руського права, як Статуту Великого князівства Литовського. Однак не можна говорити і про відсутність досліджень цього кодексу.

Судебник Казимира IV був знайдений і вперше виданий І. Даниловичем (вчений помилково датував його 1492 роком; дата видання – 1468 рік – була встановлена пізніше Віленською Археографічною Комісією)¹. Зауважимо, що І. Данилович започаткував погляд на право Великого князівства Литовського як на литовсько-руське право, що в 50-60-ті рр. XIX ст. певною мірою сприяло появі і вкоріненню концепції Литовсько-Руської держави. Однак органічний зв'язок Судебника із давньоруським правом не був підкреслений.

Першим звернув увагу на зв'язок Судебника Казимира із Судебником Івана III 1497 року російський вчений А.В. Семенов². Він пояснював схожість пам'яток походженням із спільного давньоруського коріння, наголошуючи на тому, що обидва Судебники є продовженням давньоруського права.

Вивчаючи джерела І Статуту Великого князівства Литовського, Є. Чарнецький надав коротку характеристику і переклад Судебника Казимира³.

Наступні розвідки, присвячені Судебнику 1468 року, належать вченим-представникам школи західноруського права. Уважне ви-

¹ Statut Kazimierza Jagiellończyka, pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV w. – Wilno, 1826.

² Семёнов А.В. О сходстве древних узаконений восточной и западной Руси // Временник императорского общества истории и древностей российских. – Кн. 19. – М., 1854.

³ Чарнецкий Е. История Литовского Статута с объяснением трёх его редакций и предварительным обозрением законодательных памятников, действовавших в Западной России до издания Статута. – Б. м., б. г.

вчення цієї пам'ятки права здійснив М. Владимирський-Буданов, який помістив Судебник у свою «Хрестоматію з історії руського права» і прокоментував його статті⁴. Цей коментар не втратив наукової цінності і для сьогодні, хоча інтерпретація окремих норм не є безспірною. Дослідник вказав на подібність багатьох інститутів Руської Правди, обласних привілеїв і Судебника. На думку М. Владимирського-Буданова, Судебник, безперечно, є пам'яткою руського права. Таких же поглядів дотримувалися Ф. Леонтович, який вказав на близькість Судебника до Руської Правди⁵, і М. Максимейко, який наголошував на тому, що законодавець свідомо запозичив із Руської Правди не тільки сутність норм, а і форму викладення⁶. Торкався питання походження Судебника і М. Ясинський у ґрунтовній розвідці, присвяченій обласним привілеям⁷. Вчений відмітив обмеженість змісту Судебника порівняно із уставними земськими грамотами, як він називав обласні привілеї. Оцінка цими дослідниками Судебника Казимира як пам'ятки литовсько-руського, а не лише литовського права, мала визначальний вплив на подальшу історіографію.

Водночас було започатковано інший підхід до оцінки пам'ятки. М. Любавський у фундаментальних працях з історії Великого князівства Литовського, використовуючи норми Судебника у контексті дослідження питань з історії державності і права князівства, вперше заявив про Судебник як про збірку законів, які були призначені і діяли виключно у власне литовських землях⁸. І. Лаппо у спеціальній статті, присвяченій Судебнику, також наголошував на тому, що Судебник не мав загальнодержавного значення, а був призначений для власне Литви і Чорної Русі⁹.

⁴ Владимирский-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории русского права. – Вып. 2. – Изд. 4-е. – СПб., 1901. – С. 32-43.

⁵ Леонтович Ф. Русская Правда и Литовский Статут // Антологія української юридичної думки. В 6 т. – Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда / Відп. ред. І.Б. Усенко. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. – С. 161.

⁶ Максимейко Н.А. Источники уголовных законов Литовского Статута. – К., 1894. – С. 7, 11.

⁷ Ясинский М.Н. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – М., 1894. – С. 34.

⁸ Любавский М. Очерки истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910; Его же. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания I Литовского Статута. Исторические очерки. – М., 1892.

⁹ Лаппо И. «Судебник» Казимира Ягайловича // Записки русского научного института в Белграде. – 1939. – Вып. 17. – С. 23-36.

Польська, білоруська і литовська історіографія кінця XIX – початку XX ст. обмежувалася короткою описовою характеристикою Судебника або його окремих статей.

Аналіз Судебника, здійснений з позицій визнання його пам'яткою литовсько-руського (українського), а не суто литовського права, міститься в працях українських дослідників історії вітчизняного права, які працювали за кордоном у 20-30-ті рр. XX ст. Р. Лашенко вважав, що Судебник 1468 року був першою спробою створення єдиного кодексу для всієї держави¹⁰. Дослідник вказав на ті зміни у руському праві, які відобразив Судебник порівняно із Руською Правдою. М. Чубатий зазначав, що Судебник був підручником при судах у карних справах¹¹. Вчений першим вказав на те, що у Судебнику помітні не тільки впливи руського права, а й відчутні нові західні віяння, зокрема, початок формування станів. А. Яковлів, визначивши мову Судебника як зразок актової мови Литовсько-Руської держави XV ст., підкреслив її близькість до мови Руської Правди, з якої до Судебника було взято багато термінів і понять¹².

Серед досліджень радянського періоду слід відзначити працю С. Борисенка, в якій розглянуто питання походження Судебника¹³. Реконструювавши походження пам'ятки, вчений приєднався до висновку М. Любавського та І. Лаппо, що Судебник був призначений для власне литовських земель. Такої ж думки дотримувалася Г. Подозерська¹⁴. Крім того, дослідниця однією із перших поставила питання про передумови видання Судебника. Вона вважала, що причиною, що спонукала законодавця до створення Судебника, було закріпачення селян.

Вагомий внесок у вивчення Судебника Казимира здійснений І. Старостіною. У монографії, яка залишається найкрупнішим комплексним дослідженням кодексу, вчена розглянула історію списків і публікацій Судебника, здійснила порівняльний аналіз його з обласними привілеями і Статутом Великого князівства Литовського

¹⁰ Лашенко Р.М. Лекції по історії українського права. – Ч. II. – Вип. I: Пам'ятки права доби литовсько-польської. – Прага, 1924. – С. 214.

¹¹ Чубатий М. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права / За ред. доц. В. Іваненка. – Мюнхен – К., 1994.

¹² Яковлів А. Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV-XVI ст. – Прага, 1929. – С. 39.

¹³ Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI ст. // ВУАН. Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. – Вип. 3. – К., 1928. – С. 73-74, 91.

¹⁴ Подозерская Г.Ф. Второй Литовский Статут [1566 г.]: к истории его составления // Исторические записки / Отв. ред. акад. Б.Д. Греков. АН СССР. Ин-т истории. – [М.]: Изд-во Акад. наук СССР, 1938. – С. 53-75.

1529 року, проаналізувала деякі статті Судебника, спробувала визначити його місце у литовському праві¹⁵. І. Старостіна дійшла висновку, що Судебник був призначений для литовських земель, але діяв і на решті території Великого князівства Литовського. Такої ж думки дотримується і авторитетний знавець литовсько-руського середньовіччя А. Дворніченко¹⁶.

Зрозуміло, що зацікавленість пам'ятками права литовсько-руської доби є актуальною і для Литви. Напередодні 500-річчя Судебника, у 1967 р., у Вільнюсі вийшла праця за редакцією А. Тіла, в якій була надрукована стаття, написана у 1948 р. литовським дослідником А. Янулайтісом. А. Янулайтіс розглянув питання датування, публікацій, призначення, змісту Судебника; вчений оцінив Судебник як зведену у систему судової практики і вважав, що він мав загальнодержавне значення. Резюме до видання Судебника було написано Ю. Юргінісом. А. Тіла та Ю. Юргініс поділяли точку зору А. Янулайтіса щодо приналежності Судебника Казимира виключно литовському праву; джерелом Судебника дослідники вважали литовське звичаєве право¹⁷.

К. Яблонскіс у підручнику з історії держави і права Литви навів коротку характеристику Судебника¹⁸. Як і А. Янулайтіс, вчений вважає, що перед кодифікаторами стояло завдання упорядкування судової практики.

Значну увагу приділив Судебнику В. Андрюліс. У розвідці, присвяченій основним рисам кримінального права і процесу у Литві XV ст., він розглянув і проаналізував відповідні статті¹⁹.

Не обминули увагою Судебник і польські науковці. У 1967 р. у Польщі вийшла «Історія Литви» Є. Охм'яньського, де надана коротка характеристика пам'ятки права²⁰. Ю. Бардах дослідив інститут «соку» за допомогою порівняльного аналізу права європейських країн, у тому числі права Великого князівства Литовського²¹.

¹⁵ Старостина И.П. Судебник Казимира 1468 г. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1988-1989. – М.: Наука, 1991.

¹⁶ Дворниченко А.Ю. Уголовное право западнорусских земель и Судебник 1497 г. // Судебник Ивана III: становление самодержавного государства на Руси. – СПб., 2004. – С. 120.

¹⁷ Судебник Казимира (1468 г.) / Отв. ред. А. Тіла. – Вильнюс, 1967. – С. 33-34.

¹⁸ Яблонскис К. История государства и права Литвы. – Вильнюс, 1972. – С. 35.

¹⁹ Андрюлис В. Уголовное право и процесс в Литве XV ст. // Socialistinė teisė. – 1974. – № 4.

²⁰ Ochmański J. Historia Litwy. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1967. – S. 90.

²¹ Bardach J. Sok, soczenie, prosoka. – Warszawa – Poznań, 1973.

Розбудова державності в Білорусі та Литві супроводжується пошуками концепцій історії національного державно-правового розвитку. Іноді ці концепції не позбавлені певної тенденційності. Так, у сучасній литовській історіографії, хоча і не прямо, заперечується роль українського і білоруського народів у формуванні права Великого князівства Литовського, наголошується, що Судебник Казимира був створений на основі литовського звичаєвого права, отже, не зазнав впливу руського права²². У книзі «Історія держави і права Білорусі у документах і матеріалах», яка вийшла у Мінську в 2003 р. за загальною редакцією О. Вишневського, надані відомості з історії публікації і коротка характеристика Судебника. Автори називають його пам'яткою білоруського права, оскільки вважають, що він написаний білоруською мовою на основі білоруського звичаєвого права²³.

Для сучасної української історико-правової науки характерні тенденції пошуку об'єктивної картини історії литовсько-руського права. Так, провідний вчений одеської наукової школи історії права П. Музиченко в «Історії держави і права України» зауважує, що право Великого князівства Литовського формувалося зусиллями трьох народів – литовського, білоруського й українського. З таких позицій оцінюється зміст Судебника більшістю українських авторів. П. Музиченком надана коротка характеристика Судебника, причому наголос зроблено на тому, що нового він вніс у литовсько-руське право²⁴. Свій внесок у вивчення Судебника зробила Н. Єфремова²⁵. Вона досліджувала походження норм Судебника і дійшла висновку про давньоруську природу більшості його норм.

Таким чином, Судебник великого князя Казимира, наданий Литовсько-Руській державі 29 лютого 1468 року, вивчався декількома поколіннями вітчизняних та зарубіжних дослідників. Однак попри досить ґрунтовну вивченість змісту Судебника нез'ясованими залишаються ряд моментів. Недостатньо чітко визначено, які причини спонукали законодавця взятися за кодифікацію права в державі, чим були викликані зміни у правовому становищі окремих верств населення, чому було впроваджене більш суворе покарання за крадіжку тощо. Судебник практично не вивчався з точки зору юридичної техніки. Потребує подальшого вивчення зв'язок Судебника

²² Лазутка С. Комментарий // Первый Литовский Статут. – Вильнюс, 2001. – С. 407.

²³ С. 101.

²⁴ Музиченко П. Історія держави і права України. – Т. 1. – Одеса: Астропринт, 1997. – С. 91-92.

²⁵ Єфремова Н. Розробка Судебника Казимира IV та його джерельна база // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса, 2005. – С. 43-46.

з пам'ятками права інших європейських народів. Крім того, доцільним вбачається роз'яснення деяких термінів, вживаних у тексті Судебника, тлумачення його статей, зроблене з урахуванням наукового доробку останніх десятиліть. Отже, зберігає актуальність комплексне вивчення Судебника Казимира 1468 року. Таке вивчення і є метою даної роботи. Намагаючись не повторювати напрацьоване попередниками (крім випадків, коли це необхідно), автор зосередиться на маловивчених аспектах теми.